

A NÉMET NYELVTANÍTÁS NÉHÁNY KÉRDÉSE A TERMÉSZETTUDOMÁNYOS SZAKSZÖVEGEK MEGÉRTÉSE ÉS FORDÍTÁSA SZEMPONTJÁBÓL

DR. SÓVÁGÓ MÁRIA

I.

Korunk egyik legszembevetőbb tulajdonsága, hogy a világban rendkívül gyors tudományos-technikai fejlődés megy végbe. Ennek a fejlődésnek az eredményei mindjobban behatolnak az életbe és az életkörülmények megváltozásához vezetnek. Ez a változás épp úgy érezhető a művelődéspolitikában, mint a pedagógiai gyakorlatban.

Ugyanakkor növekedőben van a tudományos kutatás, a tudományos munka becsülete. A tudományos kutatáshoz nélkülözhetetlen legalább egy idegen nyelv ismerete, hogy a kutatást végző megközelítően jól informált legyen a külföldön folyó kutatásokról, az elért felfedezésekről és eredményekről.

Viszont a fentebb említett megváltozott életkörülmények, a fesztettebb ritmusú életvitel miatt szinte alig van idő arra, hogy egy idegen nyelvet mind nyelvtanilag, mind lexikailag alaposan megtanuljanak, hanem csak azokat a tapasztalatok által igazolt legfontosabb lexikai és nyelvtani ismereteket sajátíthatják el, amelyekkel a külföldi szakirodalmat figyelemmel lehet követni. Ezzel a kijelentéssel nem szeretnénk abba a hibába esni, amely ma oly erősen elharapózott: „tanuljunk könnyen, gyorsan”, mert ennek a módszernek az eredménye sem kétséges: el is felejtjük a tanultakat könnyen, gyorsan. Mint ahogy minden tudás megszerzéséhez, valamely készség elsajátításához idő, adott esetben hosszú idő szükséges, úgy érvényes ez a nyelvtanulásra is. Időt kell szánni egy nyelv elsajátítására, nem is keveset, de ennek az időnek a mennyisége különböző a leendő nyelvtanár, illetve a leendő tudományos vagy technikai szakember esetében.

Az az anyag, amelyet a leendő nyelvtanárnak kell elsajátítania, lényegesen több. Egy nyelvszakosnak tökéletesen, maradéktalanul kell ismernie az illető nyelv rendszert, nyelvtanát, sőt a nyelv történetét is, hogy tanítványait jól tudja tanítani. De ez még nem elég, egy nyelvtanárnak az illető nyelvet tökéletesen értenie és folyékonyan, helyesen beszélnie is kell. Viszont nem tartozik tanulmányai körébe az egyes tudományágak, valamint a gyakorlati szakmák szókincse. Akinek erre szüksége van — technikai, tudományos szakemberek — az megengedheti magának, hogy a nyelvtannak a mindennapi életben elhanyagolható fejezeteit ne tanulja meg. Nehéz kérdés azonban megmondani, hogy melyek ezek az elhanyagolható részek.

E dolgozat célkitűzése az, hogy megkísérelje összegyűjteni a német nyelvnek azokat a kevésbé fontos, ritkábban előforduló nyelvtani jelenségeit, amelyek ismerete nélkül is, csak a felismerés szintjén levő tudásával is a nem-nyelvszakos, pl. biológus képes német szakirodalmat olvasni, és ha érdekli valamely rész, akkor azt le is tudja egyedül fordítani.

Még mielőtt tárgyunk kifejtésébe kezdenénk, szeretnénk hangsúlyozni, hogy meggyőződésünk szerint az volna az ideális, ha a nem-szakos tanuló (és ez nem életkori meghatározás), igyekeznék „mindent” megtanulni a nyelvtanból és törekedni a

mindnagyobb szókinszre. De erre nagyon keveseknek van ideje és módja, ezért a körülmények kényszerítik a tanárt, diákot egyaránt az ésszerű kihagyásokra, a megtanulandó anyag csökkentésére.

Szeretnénk e dolgozat célkitűzését még azzal is alátámasztani, hogy egy „született” némettől sem várható el mindenkor a hibátlan nyelvismeret, így a magyar anyanyelvű tanulónál csak gátlásokat alakítanánk ki, ha a gyakorlatban beigazolódtott ismereteiktől még többet várnánk el.

II.

A szakszöveggel való foglalkozásnál más a cél és más az ellenőrzési mód, mint a nem-szakszöveg esetében.

A legfontosabb különbség a kétféle nyelvtanulás között az, hogy a szakszövegek megértéséhez, fordításához gyakrabban van szükség passzív szókinszre és nyelvtani ismeretekre, mint aktív beszédképességre, ellentétben a nyelvszakosokkal szemben támasztott követelményekkel, amelyek a biztos fordítási és beszédképesség. Közelebbről: a szakember, pl. egy vegyész, aki valamely idegen nyelven (itt németül), csak a saját szakmai területe iránt mutat érdeklődést, illetve akinek csak erre van szüksége, könnyen elboldogul az illető nyelv társalgási anyagának ismerete nélkül is, illetve az inkább csak nagyon korlátozott mértékben is elegendő számára. Erre a csekély társalgási anyagra symposiumokon, kongresszusokon, esetleg külföldi tanulmány úton lehet igény, de a társalgás végeredményben itt is zömében feltehetően szakmai jellegű lesz. Éppen ezért célszerűbb a szaknyelvi foglalkozásokon szakmai társalgást gyakoroltatni, felkészíteni a hallgatókat esetleges német nyelvű előadás megtartására, s e célból csiszolni kell a kiejtésüket, pontosabban: gyakoroltatni a szakmai szókinsz viszonylag tökéletes kiejtését. Elő kell készíteni a hallgatót arra az esetre is, hogy egy-egy megtartott előadás után kérdésekre is kell válaszolniuk. Készüljön fel ezekre a kérdésekre és ne jöjjen zavarba, hanem az illető témakörből nyelvtanilag megközelítően helyes válaszokat tudjon adni.

Hasonlítsuk össze a szaknyelvet tanuló feladatát az általános beszédnyelvet tanulókéval, illetve vonjunk párhuzamot a kétfajta képzés között, hogy még tisztábban lássuk teendőnket.

Az általános, hétköznapi társalgási nyelvet tanuló egyénnek bizonyos idő után rendelkeznie kell társalgási beszédképességgel, amely a legváltozatosabb témákra, ezzel együtt kifejezésekre, szavakra, nyelvtani formákra terjed ki.

Az általános nyelvet tanulónak csak kis mértékben vannak segítségére a nemzetközi szavak, amelyek a szaknyelvben a legtöbb esetben a szókinsznek igen jelentős részét alkotják: latin, angol stb. eredetű, nemzetközileg elfogadott jelölések, amelyek megemlítése, kimondása vagy elolvasása egész gondolatsort, szakmai következtetési láncot indít el a szakemberben, hiszen feltételezhető, hogy megvannak a szakmai ismeretei. A nem-szakmai idegen nyelvet beszélővel szemben itt az az elvárás, hogy univerzális legyen, tehát az igények szerint kell egy-egy szakmai terület szókinszét átvennie, állandóan frissen kell tartania nyelvtani ismereteit, mert mind elméletben, mind gyakorlatban mindkettőre állandóan szüksége van.

Visszatérve a kétféle nyelvtanulás kontrolljához, meg kell említeni, hogy míg a nem-szakmai szövegeket tanulóknál elsősorban az általános, a szóbeli megértési készség, másodsorban a szabatos, jó stílusú fordítás a kontroll, addig a szakmai tanulóknál a szóbeli megértés csak az illető szakterületre vonatkozik, a fordításnál pedig nem kell feltétlen szép stílust követelni, inkább a tények pontos fordítására, az illető idegen nyelv szerkezetének felismerésére kell törekedni. A szabatos stílusú for-

dítási készséget éppen ezért tűzhetjük ki célnak, hiszen ez sokkal több ismeretet, készséget feltételez mint az egyszerű szövegmegértés.

Az idegen nyelvű szövegolvasásnál két fajta fordításra kerül sor:

- a) az illető anyag lényegének megértésére — kurzív (folyamatos) olvasás alapján
- b) részletes, vagyis a mondatokat teljes egészében is lefordítani képes szöveg-
megértés.

Az a) pontban említett szövegmegértésre akkor kerül sor, ha valaki egy német nyelvű cikket, tanulmányt kézbe véve, csak olvassa a szöveget, anélkül, hogy akár magában is, teljes egészében lefordítaná, míg csak el nem érkezik valami érdekesebb, új információt adó részhez, amely állhat x-számú szóból, mondatból — és ez lesz a b) pontban jelzett részletes szövegmegértés, részletes fordítás. Ilyenkor a cikket olvasó minél pontosabb fordításra törekedve a szakmai újdonságot ígérő részt, többnyire, szótár segítségével szóban vagy írásban lefordítja magyarrá.

A szép stílusra való törekvéstől itt nem lehet beszélni, mert a fordítandó szövegből a tények, illetve a megértés a fontosak. Más a helyzet, ha ez a lefordított rész, mint idézet, mint hivatkozás egy magyar nyelvű cikkben lát ismét napvilágot. Akkor már számításba kell jönnie a stílusnak is. Mindkét szövegmegértésnél természetesnek kellene vennünk, hogy a fordító alany szakmailag anyanyelvén teljesen tájékozott, mert a tárgyi szövegmegértés nagyon fontos alkotó eleme a szakszövegfordításnak, vagyis a fordítónak nemcsak nyelvtanilag, de tartalmilag is értenie kell a szöveget. Minden szövegfordításnál két ismeretbázisból indulunk ki:

- a) lexikai ismeretek
- b) nyelvtani ismeretek.

Egy szakember szókincsét illetően valamely szakterületen belül igen különbözőek a vélemények. Egyesek 400—500-ra, mások 800—900-ra teszik azt a szómennyiséget, amellyel kellő biztonsággal lehet „átfutni” a szóban forgó cikkeket, tanulmányokat, sőt pár ismeretlen szónak szótárból való kikeresésével még részleteiben le is lehet fordítani őket. Az említett mennyiségek nem foglalják magukba a nemzetközileg elfogadott latin, angol vagy más eredetű szavakat, elnevezéseket. Nos, ha a szókincsét 800—900 szó terjedelműnek vesszük, ekkor sem éri el a társalgási nyelvnek általában minimálisan 1000—1200 szóban megjelölt szókincsét, amellyel nagyjából el lehet boldogulni a mindennapi életben.

A lexikai rész a könnyebb oldala a szakszövegfordításnak, mert szótárkezelési ismeretekkel bármikor utána lehet nézni az új elnevezéseknek, vagy feledésbe merült szavaknak. Súlyosabb része a szövegfordításnak a nyelvtan, annak a kérdése, hogy egy szakembernek valamely idegen nyelv, ebben az esetben a német leíró nyelvtanát milyen mélységig kellene tudnia.

Túlzásba vitt nyelvtanulás unottá teszi a hallgatót, vigyázni kell viszont, hogy nagy lelkesedésünkben nehogy túl sok részt szelektáljunk. A nyelvtan tanításánál arra is figyelniünk kell még, hogy a nem-nyelvszakosok esetében többször kell összehasonlítani az anyanyelvet (magyar) az idegen (német) nyelvvel, mert legtöbbször a tanulók már nem közvetlen a középiskola után tanulják az idegen nyelvet, így sokat felejtettek az anyanyelvi nyelvtanból, vagy sosem tudták rendesen a magyar nyelvtant. Természetesen a magyarázat csak anyanyelven lehetséges, hiszen kezdőkkel állunk szemben. Még szeretnénk hozzáfűzni az előzőekben említettekhez azt, hogy igen sokszor legmakacsabb akadályt egy nem-nyelvszakos idegen nyelv tanulásában az általános nyelvtani tájékoztatatlanság jelenti. Bár sokan támadják ezt a nézetet éppen a tanulók közül, hiszen így nehezebbnek látják munkájukat, de talán mégis fontosabb az a nyelvtani ismerethalmaz, amely feltétlen szükséges, mint a beszédkészség kialakítása, mert sok kifejezés, szó idővel, többszöri hallás, gyakorlás után „ottragad”

az ember fülében, azaz automatikussá válik. A szaknyelvet tanulóknak éppen különleges, a nem-szaknyelvet tanulóval szemben sokban eltérő célkitűzése miatt a nyelvtan anyaga is más, éppen ezért valamivel kevesebb.

Ez a kevesebb abból adódik, hogy egy csomó, a társalgási nyelvben nélkülözhetetlen formula itt kimaradhat anélkül, hogy a szaknyelvi fordításnál gondot okozna.

III.

Témánk részletes elemzésénél követjük a nyelvtan hármas tagozódását, amely elsőként a hangtant, majd az alaktant, végül a mondattant tárgyalja.

A hangtannál nincs semmi említésre méltó, mert ennek keretében az órák rendszeres részeként kell a hallgatókat a német hangok, szavak stb. helyes kiejtésére megtanítani. De egyáltalán nem szükséges a fonetikával olyan alaposan foglalkozni, mint azt a leendő nyelvtanárok teszik, amikor megvizsgálják, megtanulják minden, a német nyelvben meglevő hang képzését és kapcsolatait más hangokkal.

Az alaktanhoz és a mondattanhoz ezzel szemben jóval több észrevételt kell tenni.

Morfológiai sorrendben a következő jelenségek fordulnak elő a természettudományos szakszövegek fordításánál ritkábban vagy alig.

Igék

Szerepükről a vélemények igen különbözőek, szélsőségesek is akadnak, amelyek szerint az igének alig van szerepe a jelentésmódosításban, elég, ha a főneveket ismeri és fordítja le a tanuló, ebből is összeáll a mondat. Mások szerint viszont az igének van döntő szerepe a főnév hátrányára. De a gyakorlat azt mutatja, hogy az igékre időt, sok időt kell szánni, mert hiszen ez az a kategória, amelyhez a legtöbb változási lehetőség — idő, mód — kapcsolódik.

Szakszövegben találhatunk néhány olyan igét, amelynek csak egyes szám harmadik személyei és többes szám harmadik személyei használtak. Pl.: elpárologni, izzani, kicsapódni, felbomlani, kiszülni, elszíneződni, kitágulni, összehúzódni, működni, csökkenni, oxidálódni, redukálódni stb.

Vannak még olyan, többnyire visszaható igék, amelyek legtöbbször csak egyes szám harmadik személyben használatosak pl. es knüpfte sich, etwas sammelte sich, es unterscheidete sich, es baute sich, es handelte sich um etwas, es äusserte sich.

Talán nem elég világos a fenti példák alapján, hogy a szakszövegekben az igék a személyes névmásokkal együtt az egyesszám harmadik személy, többes szám első és harmadik személyben fordulnak elő; a többi személyekre nem kerülhet sor, mert a cikkek, szakszövegek szerzői általában többes szám első személyben írnak, a két második személy nem jellemző.

A szakszövegekben a dialógusok gyakorlatilag kizártak, hiszen a cikkek, tanulmányok tényt közlő kijelentő mondatok soraiból állanak. A felszólításokra, az udvariassági szólásokra nincs szükség. (Treten Sie ein! Nehmen Sie Platz! Seien Sie so lieb!) Személyes élményünk alapján mondhatjuk el, hogy egy orvos ismerősünknek, aki a szakszöveget egészen jól megérti, még most is gondolkodnia kell, ha azt akarja mondani, hogy „elnézést”, „bocsánatot kérek”.

Főiskolai, egyetemi jegyzetekben a gyakorlatok között találhatók felszólító mondatok: Addieren Sie 3X, 4X und 2Y! Subtrahieren Sie, 35 von 70! Antworten

Sie auf folgende Fragen! Multiplizieren Sie 17 mit 18! Berechnen Sie den zweiten Faktor! Vergleichen Sie...! Beschreiben Sie! Nennen Sie!

Az igeidők használata sem terjed ki minden lehetséges formára. Jövő idő alig kell, ez az idő kezd kimenni a használatból, sőt bizonyos fokig stílushibának is számít akkor, ha időhatározóval is tudjuk jelölni a jövő fogalmát. A jövő idő képzéséhez a „werden” időbeli segédigét használjuk, de ez az ige játszik központi szerepet a szenvedő igeragozásban is, amely viszont igen fontos a szakszövegben, így csak meg kell tanulnunk néhány ragozott alakját ennek az ige nyelvek, de nem minden időben mint a 6 alakot!

Jelen idő: das Haus wird gebaut

das Haus ist gebaut (Zustandspassiv — nagyon gyakori)

Elbeszélő múlt: das Haus wurde gebaut (gyakori)

Befejezett jelen: das Haus ist gebaut worden (ritkán)

Régmúlt idő: das Haus war gebaut worden (szinte alig használt)

A szenvedő jövő idejét sem alkalmazzák szívesen, pl. das Haus wird gebaut werden, inkább időhatározóval írják körül a jövő fogalmát.

A szenvedő igeragozásnál még megemlíthető az az eset, amikor módbeli segédigével bővül az igei állítmány, pl. es soll darauf geachtet werden ... Az elbeszélő múltat használják többször ellentétben a befejezett jellel és a régmúlttal, amely formák már csak a terjedelmük miatt is kissé nehézkesek.

Elbeszélő múlt: es sollte darauf geachtet werden

Befejezett jelen: es hat darauf geachtet werden sollen

Régmúlt: es hatte darauf geachtet werden sollen

Jövő idő: (Csak elméletileg használt): es wird darauf geachtet werden sollen

A szövegek, tanulmányok tényközlő jellegük miatt gyakran előnyben részesítik a jelen időt, de a múlt idő is sűrűn használt, hiszen a tényeket, eredményeket kísérletek szokták megelőzni, amelyeket múlt időben kell előadni.

A három múlt idő használatát rangsorolni lehet. A régmúlt, mint a szenvedő igeragozásnál láttuk, alig kerül sor. A régmúlt időhatározói mellékmondatban szerepelhet csak, mellette mindig kell egy másik múltnak is lennie, pontosabban egy alárendelt mondat is kell ennek az időnek a használatához. Ilyenkor két múltbeli cselekvésről beszélünk, amelyre inkább irodalmi szövegben van alkalom, sem mint tudományos szövegben. Pl.: Nachdem ich mein Studium beendet hatte, arbeitete ich zunächst einmal als Assistent, dann ...

Az elbeszélő múlt és a befejezett jelen közül az utóbbi az, ami inkább háttérbe szorul. Bár ezt egyértelmű biztonsággal nem lehet kijelenteni, esetleg felmérés után százalékos arányt felállíthatunk. De nem kellene a hallgatóktól a szakszókincsükben szép számmal előforduló erős igék összes alakjait a készség fokán követelni, elég felhívni a figyelmet a többször használt erős igék formaváltozásaira. Ezeknél az igéknél a hallgatókat szótárkontrollra kell szoktatni már az órák alatt, hogyha majd egyszer egyedül fordítanak, akkor már beidegződött legyen az önellenőrzés. Így idővel még meg is fogják a változó igealakokat tanulni, feltehetően könnyebben, mintha egyik óráról a másikra ezt minden átmenet nélkül elvárnánk. Szakonként megközelítő pontossággal összegegyűjthetők a leggyakoribb erős igék.

A melléknévi igeneveket gyakorisági sorrendbe igen nehéz beosztani. Talán ritkábban találkozunk a zu + jelenidejű melléknévi igenév = jövő idejű szenvedő értelmű melléknévi igenévvel. Pl.: die zu lösende Aufgabe (a megoldandó feladat). Ezt a formát elég, ha felismerik a hallgatók. Viszont a jelenidejű melléknévi igenév képzését, így felismerését is elvárhatjuk, mivel a szakszövegek igen szeretik ezt az igenévi alakot.

Pl.: die gegeneinandergleitenden Flächen
 falschströmende Frischluft
 feststehende Leitungsanschlüsse
 der entstehende Lärm
 wachsende Geschwindigkeit
 von grundlegender Bedeutung
 im folgenden Abschnitt
 die entsprechenden Verbindungen
 die nachstehenden Bemerkungen

A múltidejű melléknévi igenév — minthogy nem más mint az ige harmadik szótári alakja — különösen a gyenge igéknél nem okoz gondot, ennek az igealaknak a magyar lexikai jelentését kell csak megjegyezni.

Bár ez semmi különösebb feladat elé nem állít senkit, a német nyelvet tanulók mégsem hajlamosak egy ideig az ige harmadik alakját a múlt idő egyértelmű használatára leszűkíteni, annál is inkább, mert az időbeli segédigék „sein”, „haben” alakjaival együtt szokásos ezt az igeformát megtanulni.

A módok közül a kijelentő módot használják zömében a szakszövegek, a felszólító módot jegyzetekben találhatjuk meg, a kötőmódot néha matematikában, amikor a „sein” létige jelenidejű alakjai felszólító jellegűek. Pl.: es sei (legyen!) in einer nicht leeren Menge G eine algebraische Operation definiert.

Más igével is van ilyen példa: Ein Massenpunkt bewege sich auf einer Geraden. Gegeben sei die Funktion $y=f(x)$.

A kötőmóddal együtt legtöbbször a „man” alany áll, vagy „es”+szenvető szerkezet. „Man beachte, dass in diesen Gleichungen ... die Spaltennummer als erster Index auftritt. „Besonders werde noch hervorgehoben, dass die Wahl ... keinen Einfluss hat.” „In einer Ebene seien verschiedene Punkte gegeben.”

Matematikában a leggyakrabban használt kötőmód szerkezetek:

es werde angenommen
 es werde hervorgehoben
 es werde vorausgesetzt

vagy „sei”-el együtt:

es sei hervorgehoben
 es sei gegeben
 es sei betont
 es sei genannt
 es sei von Null verschieden

A kötőmód I.-t kell többe gyakoroltatni, mert erre középiskolában sem helyeznek hangsúlyt. A magyar nyelvben ennek kifejezésére nincs is igei eszköz, csak lexikai. A kötőmód II. egybeesik a feltételes múlttal, a diákok előtt ezért ismertebb.

A német nyelv a kötőmód alakjaival fejezi ki a magyar feltételes igealakokat, éspedig:

1. a magyar feltételes jelent (-na-ne-ná-né, inna, olvasna) würde+főige főnévi ige-neve összetétellel,
2. illetve az elbeszélő múlt ragozott vagy umlautos alakjával pl. Wenn ich Zeit hätte, würde ich lesen.

A „wenn” kötőszóval kezdődő mellékmondatokban a würde+főige főnévi ige-neve összetételt helytelenítik, elmarasztalják (wenn ich Zeit haben würde ...), de a beszédnyelvben mindinkább teret kap ez az egyszerűbb képzési mód. (SCHULZE—GRIESBACH: Grammatik der deutschen Sprache — 53. o.) Ezt a tényt ismertetnünk kell

hallgatóinkkal, de nem szabad kihagynunk a „hätte”, „wäre” igealakokkal való képzés ismertetését sem, a hallgatókra bízva, ha beszélniök kell, majd melyik alakot válasszák ki. A szakszöveg olvasása során már rövidebb idő után is biztos, hogy képesek lesznek felismerni a feltételes igeformákat, anélkül, hogy ők maguk eredményesen tudnák képezni.

A feltételes mellékmondatok gyakran az ún. „verkappter Nebensatz” formában állnak, azaz a „wenn” kötőszó elmarad, a ragozott állítmányi résszel kezdődik a mondat, mint a kérdőmondat. Pl.: „Will man die biologischen Kriterien des Protoplasmas umschreiben, so wird man ...” Hálás dolog ezzel a szerkezettel többet foglalkozni, mert a bonyolultabb feltételes igeidők helyett ezek a szerkezetek jutnaktúl-súlyra, így a „wenn” kötőszavat követő szórend iránti figyelem csökkenhet. Amennyire központi helyet foglal el a szenvedő igeragozás a szakszövegekben, olyan keveset találkozunk a II. főnévi igenévvel (gesagt worden sein). Ha valahol mégis felbukkanna, a hallgató a többi jelentéshordozó alapján le tudja fordítani a szöveget.

A nyelvtanulás másik nagy csoportját a főnevek alkotják, a főnevek ragozása, a különböző esetek használata.

Főnevek és eseteik

Alanyeset

Ha 800—900 szónak vesszük a feltételezett szókincset, úgy ebből kb. 1/3 részt a főnevek teszik ki. Nem várható, hogy mind a 250—300 főnévnek egyes szám alanyesetben tudják a nemét a hallgatók. Elfogadhatjuk, hogy 70—80%-ban jegyzi meg a német főnevek nemét, mert sok tanulás és gyakorlás szükséges, hogy a magyar anyanyelvű hallgatók a nemeket pontosan megjegyezzék. Aki egyetemi tanulmányai mellett tanulja kezdőként a német nyelvet, akinek nincs ideje arra, hogy szótárt olvasson, annál elengedhetetlen, hogy a névelők beidegződjenek.

Tárgyeset

Tárgyesetben természetesen igen sűrűn állnak a főnevek. Tárgyesetben áll a mondat tárgya, de még gyakrabban fordulnak elő tárgyesetet vonzó elöljárók. A tárgyesettel álló elöljárók között vannak olyanok, amelyek mindig tárgyesettel állnak, és vannak olyanok, amelyek részben tárgyesetet vonzanak hová? kérdésre válaszolva, részben részesesettel állnak hol? kérdésnél. Valamennyi olyan gyakran szerepel, hogy megtanulásuk nem kerül külön erőfeszítésbe. Van viszont ezekkel kapcsolatban egy probléma: jelentésük többnyire nem egyértelmű. Ez a nehézség természetesen nem csupán a tárgyesettel álló elöljáróknál van meg, és okát abban találjuk, hogy használhatjuk őket konkrét és átvitt értelemben. A „durch” elöljáró, amely mindig tárgyesetet vonz, konkrét jelentése pl. ich gehe durch den Wald = keresztül megyek az erdőn. Viszont szenvedő szerkezetű mondatokban kifejezi az élettelen tárgyat, amely a cselekvést tulajdonképpen elvégzi pl. durch die Lokomotive gezogen, durch einen Motor in Bewegung geraten, durch die Sonne erwärmt.

A „für” igen gyakran használt, sűrűn szerepel, jelentése egyértelmű valakinek a számára, részére. Mégis sokszor zavart okoz, amennyiben az „um” viszonyzóval cserélhető össze. Pl.: Der Vater arbeitet für seine Familie, *de* Er arbeitet um das tägliche Brot.

A „gegen” és az „um” viszonzószóknak több jelentése van: um = -ért, -körül, -kor (időpont meghatározás) gegen = ellen, felé.

A „wider” ritkábban fordul elő, nagyon ritkán szerepel mint tárgyesetet vonzó viszonzó, jóformán csak ebben a kifejezésben:: wider den Willen ... Viszont összetételekben rendkívül gyakori. Választékos kifejezésben és irodalmi szövegekben fordulnak elő a mindig tárgyesettel álló névutók. Pl.: den Fluss entlang, viele Jahre hindurch. A hova? kérdésre tárgyesettel álló viszonzószóknál is előfordul, hogy nemcsak konkrét értelemben használjuk őket. Még az „auf” viszonzó is, amely pedig majdnem mindig konkrét jelentésű, egy-egy ige vonzataként átvitt értelemben is használatos. Pl.: Ich warte auf die Strassenbahn. Ich freue mich schon auf die Ferien.

Birtokos eset

A birtokos eset olyan fejezete a német nyelvtannak, amelyre a tudományos szövegeket olvasó embernek van elsősorban szüksége. A mindennapi élet nyelvéből lassan kikopik. Mind gyakrabban von + részesesettel fejezik ki, pl.: das Haus von meinem Onkel. De a kulturált stílus feltételezi a birtokos eset használatát. A birtokos eset elsősorban a birtokviszonyt fejezi ki. Magyar anyanyelvű tanulók számára nehéz kérdés, mert a magyartól eltérően első helyen áll a birtok, második helyen a birtokos, éppen fordítva, mint a magyar nyelvben. Feleslegesnek tarthatnánk ezt a nyelvtani jelenséget ennyire hangsúlyozni, de a gyakorlat szerint éppen az anyanyelvében is kisebb-nagyobb tájékozatlanságot mutató hallgató nehezen tudja megjegyezni ezt a formulát, sőt fel sem ismeri a birtokos esetet, minthogy a magyarban legtöbbször csak fordítás közben, kontrollként tesszük ki a ...nak, a ...nek a végződéseket. A tudományos szövegek egyébként többszörös birtokviszony helyett szívesen használnak szóösszetételt. A birtokos esettel álló viszonzószókat tekintve szinte ugyanaz a helyzet, a köznyelvben a legtöbb viszonzót már részesesettel használják pl. trotz — trotz allem, statt meiner helyett statt mir. (Irodalmi nyelvben ezek a kifejezések még hibának számítanak.) De a szakszövegekben használunk nem egy olyan viszonzót, amellyel a köznyelv nem él, így ezeket meg kell tanulni. Pl.: Laut des Gesetzes, vagy a „zufolge” névutó — dieser Regel zufolge, vagy az „ungeachtet” névutó és előjáró együtt. Pl.: ungeachtet der Schwierigkeiten, der Schwierigkeiten ungeachtet (mindkét forma jó).

Birtokos eset állhat még a német nyelvben igék és melléknévek vonzataként is. Szakszövegekben olyan ritkán szerepelnek ezek az igék és melléknévek, hogy tanításukra nem szükséges időt fordítani, elegendő említést tenni róluk pl. melléknévnél: der Pflege bedürftig, seiner Kraft bewusst; igéknél: bedürfen, gedenken, sich annehmen. A német nyelv birtokos esettel fejezi ki az -u, -ü végű jelzős szerkezeteket. Erre példát leggyakrabban a matematikai szakszövegekben találunk pl. eine Funktion ersten Grades.

Részeseset

Mind a köznyelvben, mind az irodalmi nyelvben nagyon gyakori. A tudományos szövegekben ritkán használják eredeti „számára”, „részére” jelentésben, viszont annál gyakrabban a részesesettel álló viszonzószókkal kapcsolatban. Ami a részesesettel álló előjárókat és névutókat illeti, ezeknek különös figyelmet kell szentelni, mert a legtöbbjük jelentése változó.

- Pl.: 1. Der Zusammenstoss erfolgte unter der Brücke.
Die Reaktion erfolgte unter Wärmeentwicklung.
2. Der Motor wird zur Baustelle gebracht.
Er wird zum Antrieb der Pumpe gebraucht.
3. Wir treffen uns bei Hans.
Bei schönem Wetter treffen wir uns um 7 Uhr.

Vagy a „von” viszonyzó:

1. birtokviszonynál: Das Haus von meinem Onkel
2. tól, -től: Ich komme von meiner Tante
3. időhatározó: Von 6 Uhr bis 10.
4. szenvedő szerkezeteknél, ha élő személy a cselekvő:
Von ungarischen Arbeitern wurde die Brücke gebaut.

A szakszövegekben a részeseset igék és melléknevek vonzataként gyakrabban használatos, mint a köznyelvben. Vonzatok tekintetében minden tudományágnak megvannak a maga speciális kifejezései, amelyek gyakran előfordulnak, és a szakemberek számára rövidesen nem okoznak nehézséget.

Melléknevek

A mellékneveknél a ragozásuk és fokozásuk okoz nehézséget a magyar anyanyelvű tanulóknak.

Tapasztalatok szerint a szakmai szöveggel foglalkozók részére nem szükséges a melléknevek háromfajta ragozását (erős, gyenge, vegyes) a készség fokán elsajátítani. A jelzős szerkezetek gyakran szerepelnek elöljárókkal együtt, amelyek vonzata ismeretében az illető szókapcsolat lefordítható. Pl.: In der hohen geographischen Breite spielt der Frost die entscheidende Rolle.

Az „in” elöljáró, a „hoch” és a „geographisch” melléknév szótári alakjának és a „die Breite” főnév ismeretében a laikus olvasónak nem sokat jelent, hogy a „geographisch” illetve „hoch” melléknevek -e-er-es-en-em stb. végződéseket vesznek-e fel, mert az alapalakokból lehet következtetni a tartalomra. Hasonló a helyzet a „die entscheidende Rolle” jelzős szerkezettel, ahol csak a lexikai jelentésből következtünk a tartalomra.

A melléknévfokozást nem nehéz megtanulni, kötőszavaikkal és néhány rendhagyó formával együtt sem. Kevés az az általános nyelvből származó melléknév, amit a szaknyelv átvett és fokoz. Pl.: kleiner, grösser, häufiger, besser, weniger, niedriger, höher.

A szakszövegekre inkább jellemzőek a speciális és összetett melléknevek, amelyeknek a középfokát a „mehr”, felsőfokát a „meist” segédmelléknevekkel képezzük.

Számnevek

A dátumképzést el lehet hagyni. Nincs szükség ilyen kérdésekre: Wann sind Sie geboren? Der weivierte Tag ist heute? Ezek a kérdések a társalgási nyelvből sohasem maradhatnak ki, viszont annál hangsúlyozottabban kell a számtani műveletek igény szerinti átvételével foglalkozni, ugyanis csak a matematika-fizika szakos hallgatók tanúsítanak érdeklődést ilyen jellegű szakszövegek iránt. Bár egy matematikus a leírt műveletekből sokat megért, mégsem árt, ha a magyarázó szöveget is érti.

Pl.:

$$\frac{y - y_1}{x - x_1} = \frac{y_2 - y_1}{x_2 - x_1}$$

Ehhez kapcsolódik a magyarázat: In dieser Proportion sind $(x_1; y_1)$ die Koordinaten des bekannten Punktes P_1 und $(x_2; y_2)$ die Koordinaten des bekannten Punktes P_2 ...

Névmások

Külön nyelvtani fejezetként nem kell velük foglalkozni. Leggyakrabban a mutató névmások és a személyes névmások különböző esetben álló alakjaival találkozunk. A mutató névmások (dieser, diese, dieses, illetve jener, jene, jenes) ragozásban azonos végződéseket kapnak, mint a határozott „der, die das” névelők. Ezért nem okoznak különösebb gondot, csak a tanárnak kell felhívni a hallgatók figyelmét a két ragozás egyezésére.

A személyes névmás ragozott alakjainál ritkán találkozunk a tárgyesettel, részesessel, birtokosessel. Alanyesetben is az egyesszám harmadik személy, vagy a többesszám első és harmadik személy jellemző. Ha akadnak visszaható igék, akkor a fent említett három személyre két forma van:

egyesszám harmadik személy	T. e.	R. e.	sich
többesszám harmadik személy	T. e.	R. e.	sich
többesszám első személy	T. e.	R. e.	uns

Mondattan

A szakszövegekre jellemzőek a mondatóriások. Itt a mondat szerkezetek felismerése elengedhetetlen, a főmondatban éppúgy, mint a mellérendelő mondatokban. Az alárendelő mondatokban előforduló kötőszavak megtanulása egyszerű feladat, de ez még tovább egyszerűsíthető, ha a 36 kötőszóból csak a leggyakrabban használt 12–13 kötőszót kérjük számon. (Als, bevor, damit, dass, ehe, nachdem, ob, ohne, dass, weil, wenn, während).

Mivel az esetek 90%-ban németről magyarra való fordításról van szó, elég ha az említett kötőszavak utáni szórendet tudja a hallgató, mert ilyen esetben saját magának nem kell szórendet alkotni.

Az „um... zu” mellékmondatok magyarról németre való fordításánál nem hiba, ha valaki a „dass” kötőszót használja, hiszen ez áll közelebb a magyar nyelvhez, idővel viszont a gyakorlat hozza magával a szebb fordítási készséget. Érdekesen alakul az „um...zu” helyzete újabban. Az „um...zu” mellékmondatok helyett egyre inkább a mellékmondat igei állítmányának, főnevesítése és vele együtt a „zu” előljáró összekapcsolása kap teret.

Pl.:	um Reizwirkungen zu vermeiden
helyett	zur Vermeidung von Reizwirkungen
	um Stahl zu gewinnen
helyett	zur Stahlgewinnung
	um das Auftrieben von Körpern zu messen, die in Flüssigkeit eintauchen
helyett	zum Messen des Auftriebes von Körpern, ...

A tárgyi mellékmondatok zu + Inf. rövidítése helyett is az előjárós kapcsolatot a kedveltebb:

Pl.: (Neigung) Rost zu bilden

helyett zur Bildung von Rost

Schwefelsäure zu erzeugen

helyett zur Schwefelsäureerzeugung

Wechselströmen zu messen

helyett zur Messung von Wechselströmen

A „wenn” kötőszóval kezdődő mellékmondatokat bei + igéből képzett főnév összetétele helyettesíti gyakran.

Pl.: Wenn man Wasser auf 0 °C abkühlt, indem man rauchende Schwefelsäure erhitzt...

helyett bei Abkühlung des Wassers auf 0 °C durch Erhitzen von rauchender Schwefelsäure

Továbbá:

Beim Anprallen der Moleküle an die Gefäßwände, entsteht ...

(Wenn die Moleküle an die Gefäßwände anprallen, entsteht...)

Bei weiter sinkendem Aussendruck nehmen sie zuerst an Intensität zu...

(Wenn der Aussendruck weitersinkt ...)

További példák „wenn” kötőszavas változat nélkül:

bei Ausströmen von Dampf, beim trockenen Aufschluss, bei Verureinigung der Säure, beim Übergang des Stromes aus den Elektrodenplatten in den Elektrolyten.

Máshol a „dass” kötőszót kerüljük el „mit” előjáróval: Mit Hilfe des Aräometers... (dadurch, dass das Aräometer hilft) wird das spezifische Gewicht bestimmt.

Mondatszerkezeti egyszerűsítéseket lehet tapasztalni a szenvedő szerkezetű mondatoknál, amelyeknél tartalomváltozás veszélye nem áll fenn.

1. Aus dem Rohr werden die Späne entfernt. — Das Rohr wird ausgespänt.

2. Von dem Werkstück wird der Grat entfernt. — Das Werkstück wird abgegratet.

IV.

Szólnunk kellene még a tanár—hallgató kapcsolatról. Szakszövegolvasásnál az esetek nagy többségében a tanár és a hallgató mellérendelt helyzetben vannak: a tanár ismeri az illető idegen nyelvet, a hallgató az illető szakterületet, így állandóan segítik egymást.

A tanárnak még figyelemmel kell lennie arra is, hogy mennyi az az államilag engedélyezett óraszám, amelyen belül szeretnénk a hallgatókat felkészíteni a szakszövegek önálló olvasására és fordítására.

Ha ugyanis az egyetemeken fakultatív tárgyként 120—140 órában (kb. 4,5 félév) foglalkozunk vele, akkor még könnyíteni kell a tananyagot, a nyelvtani és lexikai részt, arra számítva, hogy a hallgatóknak más feladatuk is van bőven, s bár a tanár haladhat az anyagban, a hallgató nem fogja tudni követni.

Elnézőbbnek kell lennünk a kezdő szakaszban, mert a természettudomány valamennyi ágával foglalkozó szakember legtöbbször már sokat felejtett a magyar nyelvtanból is.

IDÉZETT IRODALOMJEGYZÉK

- [1] NORBERT BECKER, Zur Gewinnung eines „grammatischen Minimums“ für das Leseverständnis von fachsprachlichen Texten, in: Zielsprache Deutsch 2/1973, S. 47—53.
- [2] LUDWIG STÖCKER, Narkose, Thieme Verlag Stuttgart 3/1972, S. 171.
- [3] NORBERT BECKER, Das Verständnis medizinischer Fachtexte als Lehrziel, in: Zielsprache Deutsch 2/1974, S. 51—61.
- [4] NORBERT BECKER, Versuch einer Übungstypologie für den fachbezogenen Sprachunterricht, in: Zielsprache Deutsch 1/1973, S. 1—10.
- [5] NORBERT BECKER, Zur Didaktik der medizinischen Fachsprache, in: Zielsprache Deutsch, 3/1974, S. 110—123.
- [6] D. RALL, Der Erwerb von Lesekenntnissen in Wissenschaftsdeutsch. Versuche mit einer Untergruppe des fachbezogenen Fremdsprachennunterrichts, in: Zielsprache Deutsch 4/1972, S. 168—183.
- [7] FRITZ KEMPTER, Die Struktur der präpositionalen Wortgruppe in der Sprache der Chemie und Physik, in: DaF 3/1969, S. 233—241.
- [8] FRITZ KEMPTER, Die präpositionale Wortgruppe in der Sprache der Chemie und Physik. Beziehungen zwischen Struktur und Mitteilungsgehalt, in: DaF 6/1969, S. 434—445.
- [9] W. REINHARDT, Eigentümlichkeiten der Fachsprachen und ihre Berücksichtigung im Deutschunterricht für Ausländer, in: Probleme der Sprachwissenschaft, S. 452—460.
- [10] L. DROZD, Die Fachsprache als Gegenstand des Fremdsprachunterrichts, in: Probleme der Sprachwissenschaft, S. 439—451.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПОНИМАНИЯ И ПЕРЕВОДА СПЕЦИАЛЬНЫХ ТЕКСТОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ЕСТЕСТВОЗНАНИЮ

М. Шоваго

Цель этой работы — попытка собрать те менее важные, реже встречающиеся грамматические явления в немецком языке, и без знания которых может читать немецкую специальную литературу и тот студент нефилологического факультета, напр. биолог, который находится на уровне узнавания поверхностного знания, а если его интересует какая-то часть, то он может перевести и самостоятельно.

EINIGE FRAGEN DES DEUTSCHEN SPRACHUNTERRICHTS VOM GESICHTSPUNKTE DES VERSTEHENS UND ÜBERSETZENS WISSENSCHAFTLICHER FACHTEXTE

Mária Sóvágó

Diese Arbeit verfolgt den Zweck, jene weniger wichtigen, seltener vorkommenden grammatischen Erscheinungen der deutschen Sprache zusammenzufassen, ohne deren Kenntnis auch der nicht Sprachfachliche, z. B. ein Biologe, mit seinem sich nur auf der Ebene des Erkennens bewegenden Wissen deutsche Fachliteratur zu lesen, oder falls ihn irgendein Teil interessiert, auch selbst zu übersetzen imstande ist.